

SZIJÁRTÓ ZSOLT

AZ EMÓCIÓK ÉS A KOMMUNIKÁCIÓKUTATÁS

Bevezetés

■ A mai magyar nyilvánosságot vizsgálva feltűnő, hogy egyes színtereit milyen mértékben uralják a sértődöttség különféle megnyilvánulásai. Ez a tapasztalat, illetőleg érzület olvasható ki a közösségi platformok névtelen szerzőinek kommentjeiből éppúgy, mint ahogyan ez köszön vissza neves közszereplők megnyilatkozásaiban, amikor nyilvános cselekvéseik indítékait taglalják. A sértődöttség fakadhat valamilyen vélt/valós teljesítmény el-nem-ismeréséből, de éppúgy eredhet egy kommunikációs helyzet rossz percepciójából is. Mind a személyes, mind a mediatizált kommunikációban nagy számban vannak jelen olyan kulturális-kommunikációs formák, médiaformátumok, amelyekben a sérelmek artikulálódhatnak. E folyamatok eredményeképpen kialakul a sértődöttség kultúrája, amely társadalmi hatású viselkedésmintává is válhat. Ily módon a sértődöttség egyszerre mindennapi tapasztalat, gyakran előkerülő beszédtema, konfliktusok okozója, a közbeszéd egyik alapvető meghatározója. Sőt a sértődöttség különféle politikai cselekvések legitimitásként tételeződik, alapvető hivatkozási forrássá válik.

Mire vezethető vissza e tapasztalat vagy érzés általánosság válása, a sértődöttség kultúráinak kialakulása? Miért érezzük úgy, hogy szinte minden társadalmi csoportban jelen van, néha csak individuális szinten, ám némely esetben a csoport identitását meghatározó módon? Mikor-

**A konfliktusok,
az emóciók sokszor
pontosan
a médiatárgyakhoz,
médiahasználati
gyakorlatokhoz
kapcsolódtak...**

tól figyelhető meg ezen társadalmi viselkedésmintázat kialakulása, milyen területeken, hogyan jött létre? Milyen társadalmi szereplők, milyen társadalmi-politikai helyzetekben járultak hozzá a sértődöttség kultúrájának általánossá válásához? Kialakulása hogyan függ össze a politikai kultúra jelen társadalomra jellemző állapottal? Mennyiben járult mindehhez hozzá az új mediális infrastruktúra, az internet, a közösségi platformoknak a kommunikációs helyzetekben anonimitást biztosító világa? Empirikusan hogyan támasztható alá, hogyan ragadható meg ez a helyzetleírás? Tekintve, hogy egy alapvető emberi viselkedésformáról, pszichikai-szociális állapotról s az arra adott reakcióról van szó, felvethető a kérdés, hogy történetileg-társadalmilag-kulturálisan milyen más sértődöttségmintázatok, alakváltozatok léteztek, illetőleg ezek honnan eredeztethetők.

A publicisztikák, különböző közszereplők és közírók rendszeresen megállapítják, hogy napjainkban több érzellemmel találkozhatunk olyan intézményesült területeken, mint a politikai, a fogyasztás, a nyilvánosság, amelyekről korábban az volt a közvélekedés, hogy a racionális viták, mérlegelések, döntések színterei. Ebből kindulva arra következtetnek, hogy egy másfajta nyilvánosságról van szó, másfajta politikáról, másfajta fogyasztási szokásokról – hogy ez a „posztfaktualitás korszaka”, az „affektív nyilvánosság” kora, csupán néhány jelző arra a folyamatra, amelyek a fenti átalakulást hivatottak leírni.

A jelen tanulmány ezt a változást a kommunikáció- és médiatudomány nézőpontjából vizsgálja. A címben nem véletlenül szerepel a már-már szinte ódivatúnak ható „kommunikációkutatás” fogalom – a „médiakutatás” terminus e kérdés vonatkozásában egy meglehetősen körülhatárolt, tradicionális területre vezet. Azokhoz a különböző megközelítésekre támaszkodó médiahatás-elemzésekhez, amelyek körülbelül a hatvanas évektől kezdve folyamatosan vizsgálják azt a kérdést, hogy milyen érzelmi reakciókat váltanak ki a befogadóban egyes médiaüzenetek.

Ennél egy kicsit tágabb perspektívát választva jelen tanulmány azt mutatja be, a társadalmi kommunikáció folyamataiban hogyan kerülnek elő az érzelmek, affektusok, emóciók, milyen megküzdési stratégiák léteznek ezekkel kapcsolatban, s milyen szerepet játszanak mindebben a kortárs médiarendszerek (mint emóciók kiváltói és mint a megküzdés eszközei). A cél elsősorban egy fogalmi-konceptuális keret létrehozása s ehhez kapcsolódóan egy lehetséges kutatási program megfogalmazása. Ez a kutatási program a társadalmi kommunikáció egyik kiemelt területére koncentrál, az otthon privátságában, a mindennapi élet keretei között zajló folyamatok vizsgálatára.¹

A klasszikus elméletektől az affect turnig

■ Az emóciókkal, affektusokkal foglalkozó tudományos munka legnagyobb kihívása az, hogy az emóciók illékony természetűek, sokszor nyom nélkül eltűnnek, illetőleg különböző narratív konvenciók elfedik ezeket. Jól megragadhatók ugyanakkor az ilyen elemzés lehetséges előnyei. Az, hogy ezen a módon a kulturális változás, átalakulás folyamatai jobban láthatóvá válnak, illetőleg – ahogyan Raymond Williams fogalmaz – „talán ráérzünk egy további közös elemre, amely se nem karakter, se nem mintázat, hanem mintegy e jelenségek egykori élményszerű tapasztalata. [...] Leírására az érzések struktúrája fogalmat javaslok. [...] Bizonyos értelemben az érzések struktúrája alkotja egy-egy korszak kultúráját.”²

Williams javaslata arról szól, hogy a kulturális elemzés társadalmi és materiális infrastruktúráját egészítsük ki egy további layerrel, az affektív infrastruktúrával (így lehet talán az „érzésstruktúra” fogalmat általánosítani). Ez a layer pedig nem más, mint a társadalmi tapasztalat egy különleges minősége, az „élő jelenlét”, a „kultúra résztvevőjének” a perspektívája. Ezen a módon a kulturális elemzés számára lehetőség nyílik arra, hogy ne csak azt rekonstruálja, amit a vizsgált időszakban mondtak vagy tettek, hanem megközelíthető legyen az a tapasztalat is, hogy milyen volt „ott lenni”. Vagy ráfordítva a bevezetőben felmutatott sértődéstablóra: milyen is „itt lenni”. Azaz: milyen megállapításokat tehetünk az emóciók elemzésén keresztül a saját korszak kultúrájáról, esetlegesen a kulturális átalakulásról.

A 2010-es évektől kezdve az antropológusok, kulturális geográfusok (pszichológusok, marketinges szakemberek) közül egyre többen kezdték vizsgálni, milyen szerepet játszanak az érzelmek, az érzelemalapú megnyilvánulások a társadalmi kommunikációs folyamatokban. Kiindulópontjuk az a tapasztalat, hogy a társadalmi kommunikáció egyre több formájában, a különböző mediális platformokon mind elterjedtebbek lettek az érzelem irányította, affektusvezérelt megnyilvánulások, olyannyira, hogy néhány kutató már egy újfajta, ún. affektív nyilvánosság kialakulásáról, már *affect turn*-ról beszél.³

Maga a fordulat sok szálon kapcsolódik a kulturális geográfiában ekkortájt elterjedt s – némileg rendhagyó megnevezéssel – „nem-reprezentáció-alapú elmélet”-nek elnevezett megközelítésekhez, elsősorban Nigel Thrift és Ben Anderson munkáihoz.⁴ Ezek a szerzők a kulturális geográfia közkeletű elméleteitől eltávolodva, túllépnek a kódok, reprezentációk és diskurzusok elemzésén, illetőleg az alapul szolgáló, a társadalomtudományokat a hatvanas évek óta uraló szövegparadigmán. Thrift megkérdőjelezi a reprezentációs gondolkodásmód kizárólagosságát, amely főként a kulturális fordulattal terjedt el a társadalomtudományokban. Úgy fogalmaz, hogy noha e megközelítések is a gyakorlatokra (mint például a fogyasztás) összpontosítottak, de ezek vizsgálata helyett gyakran megelégedtek a reprezentációik (kulturális) politikájának bemutatásával. A kutatásnak ezen interpretatív modelljei azonban nem tudtak mit kezdeni azokkal a gyakorlatokkal, amelyek nem intencionálisak, nem diszkurzívák, s emiatt észrevétlen maradt számukra az aktív, folyamatosan átalakuló mindennapi élet jelentős területe.

Thrift és kutatótársai érdeklődése a performatív természetű, „megtestesült” (a testhez szorosan kapcsolódó/*embodied*) gyakorlatokra összpontosult, olyanokra, amelyek sokszor a reflexív-kognitív gondolkodás előtt megjelennek. Azok a mindennapi életben használatos, automatikusnak tűnő gyakorlatok (performanszok, érzelem irányította megnyilatkozások), skillek érdeklik őket, amelyek nem írhatók le szimbolikus-szimbolizációs folyamatokként, a jelentéslétrehozás és -megosztás nyelvi konstrukcióiként. A kulturális geográfia ezen irányzata ráirányította a figyelmet a reflexszerű, automatikusnak tűnő megnyilvánulások szerepére a mindennapi életben. Így került reflektorfénybe a 2010-es évektől kezdve az érzelmek, indulatok, benyomások vizsgálata – a legkülönfélébb társadalmi területeken, kommunikációs-interakciós helyzetekben.

Az emóciók versus affektusok

■ Különböző új területek nyílnak így meg az elemzés előtt az érzések, emóciók, affektusok kutatásához – mint amilyen a folyóiratszám címében szereplő „sértő-

döttség” –, hiszen az érzelmek jelentős szerepet játszanak a társadalmi interakciók felépítésében. Noha ez a három fogalom sokszor szinonimaként használatos, mégsem ugyanazt jelentik, érdemes közöttük különbséget tenni. Az affektusok többnyire a test különböző fiziológiai reakcióit jelölik, a pre-kognitív, a tudatos megértést megelőző, a különböző érzéseket (zsigeri erők, intenzitás, feszültség, zavar) egy olyan létállapotként jellemezve, amely utat enged a váratlannak, lehetővé teszi a test számára, hogy nyitott rendszerként működjön. Az emóciókat ezzel szemben kulturálisan definiált és kódolt affektusokként szokás leírni, utalva arra a transzformációs folyamatra, ahogyan megtörténik a tapasztalat nyelvi-kulturális rögzítése, kulturális interpretációja. Ez a szembeállítás (affektus: nem narratív, nem jelszerű, nem személyes és objektív; emóció: narratív, jelszerű, személyes és szubjektív) ugyanakkor kicsit tankönyvszerűnek tűnik, s talán célszerű ebben az esetben a szociálpszichológus Margaret Wetherell⁵ javaslatát megfogadni, aki szerint „nem teremthetünk szakadékot a csak félig tudatos, automatához hasonló, reaktív test és a reflexív, diszkurzív értelmező, kommunikáló társadalmi aktor között”. Az affektív gyakorlatok szerinte az artikuláció pillanatai, amikor a testek, a szubjektivitások, a történetek és kontextusok között keringő számosság áramlat (flow) összekeveredik, és valamilyen formává kapcsolódik össze, amelyet aztán „affektív pillanatként”, „epizódként”, „atmoszféraként” jelölünk.

Már az eddigiekből is jól látható az affektusok leírásának három kulcsfogalma: az intenzitás, hiszen erőkről, energiákról van szó, amelyek formálják a különböző testek közötti interakciókat (testek alatt nemcsak emberi aktorokat, hanem az emberek és tárgyak közötti viszonyokat is értve). A másik két fogalom a kontingencia (esetlegesség), mivel megjelenésük nem prognosztizálható előre, egy meghatározott időbeli szekvenciához kapcsolódnak és a potencialitás – ugyanis a nyitottság, váratlanság, virtualitás az alapvető jellemzőjük. Ezek kapcsolódhatnak tárgyakhoz, szituációkhoz, helyekhez vagy akár társadalmi szereplőkhöz is.

Egy módszertani megjegyzést is érdemes ezen a ponton tenni: az affektusokkal a kutatás során legtöbbször akkor találkozunk, amikor azok már reprezentációkká transzformálódtak, és emóciókként tűnnek fel. Ugyanakkor tagadhatatlanul jelen van a kutatás szituációiban az affektus is: az interjúk meghatározott pontján lelassult levegővételekben, beálló csöndekben vagy meghatározott helyzetekhez, tárgyakhoz kapcsolódó érzelmi kitörésekben. Azaz talán nem is az az igazi kérdés, mi az affektus, hanem az, mit is tesz az affektus, miben ragadható meg az ágenciája? Hogyan akumulálódnak, cirkulálnak, kerülnek nyilvánosságra az affektusok egy jel/alakzat/konfiguráció körül?

Eltérő diszciplináris háttérűek, s különböző absztrakciós szintűek e problématerülettel foglalkozó kutatások. A filozófusokat és a *cultural studies* képviselőit elsősorban a szimbolizációs folyamatok létrejötte, a nem szimbolikus és a szimbolikus közötti átmenetek, az affektusok (mint nem jelentésszerű és nem reprezentációalapú, testi tapasztalatok) és a (kulturálisan kódolt, szimbolikusan kifejezett) érzelmek közötti különbségtétel problémái érdeklik. Ugyanezeket a kérdéseket történetileg és társadalmilag is kontextualizáltabban közelítik meg az etnográfiai, antropológiai és történettudományból érkező kutatások. Ezek speciális életvilágok konkrét érzelemalapú gyakorlataival, partikuláris emberek, tárgyak, szituációk elemzésével foglalkoznak.⁶

A következőkben egy ilyen, az *affect turn*hoz és a posztfenomenológiai megközelítéshez sok szálon kapcsolódó kutatási programot szeretnék röviden bemu-

tatni s a közelmúlt – valamennyiünket érintő, a koronavírus-járvánnyal és közvetlen következményeivel összefüggő – történéseinek értelmezéséhez felhasználni. Ez a program egy olyan társadalmi térrel foglalkozik, amelyet több diszciplína is tradicionálisan kiemelt figyelemben részesít, az otthon világával. Az otthon mint a nyilvánossal szemben definiált privát szféra, az otthon mint a mindennapi élet kerete, az otthon mint az automatikus, rutinszerű cselekvések színtere – és még sorolhatók azok a konceptualizációk, amelyek jól mutatják, hogy ez a terület a fenomenologikus szociológia hatvanas évekbeli megjelenése óta folyamatosan a társadalomtudományos kutatások fókuszában áll. Leginkább azért, mert a mindennapi élet kitüntetett szféráját jelenti, s az ott zajló kommunikációs folyamatok alapul, bázisul szolgálnak a társadalmi intézmények, alrendszerek felépítéséhez.⁷

Az otthon e megközelítés szerint egy különleges hely, a médiumok által kiváltott társadalmi és kulturális változás mikrokozmosza, melynek határai folyamatosan változnak, ahogy állandóan újradefiniálódik az otthon és a környező világ közötti kapcsolat. Ez a sajátos társadalmi tér, a (média)tárgyak rendszerei és a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatok egy emocionális viszonyrendszerbe ágyazódnak be, és együttesen hozzák létre az otthonra jellemző, sajátos morális ökonómiát. Mary Douglas brit antropológus egy 1991-es, otthonképzetekről szóló tanulmányában az angol társadalomtörténész, Edward P. Thompson egy régi elképzelését elevenítette fel a társadalmi rend alapjául szolgáló morális ökonómiáról.⁸ Douglas szerint az otthonokat nem a külvilágtól elválasztó négy fal hozza létre és határozza meg, hanem a szabályok, a ritmusok és morális előírások által létrehozott belső rend; a szolidaritás, a segítségnyújtás, a méltányosság kérdéseivel való folyamatos foglalkozás. S az otthon morális rendjének létrehozásában az affektusok, az érzelmek kötőanyagként működnek az eszmék, tárgyak és az értékek között. Ágenciával, cselekvőképességgel rendelkező aktív szereplők, amelyek feszültségeket és konfliktusokat is okoznak, állandó egyeztetéseket igényelnek. Különösen abban az esetben, hogyha valamely váratlan külső történés felborítja ezt a folyamatos tárgyalásokkal létrehozott morális rendet.

Az „overflow”-jelenség

■ A svéd etnográfus, Orvar Löfgren *Home Made: The Cultural Production of the Inconspicuous* című projektjében, illetőleg a kutatás eredményeit feldolgozó tanulmányaiban az otthon szférájában zajló, kommunikációs történésekkel, normakijelölő folyamatokkal foglalkozik. Löfgren élettörténeti interjúk, kortárs otthonok és tárgyak múzeumi dokumentációja, illetve különböző médiabeszámolók segítségével főleg azt a hatvanas évek közepén elindult folyamatot vizsgálta, amelynek során a fogyasztás, a jólét folyamatos növekedésével az otthonok fokozatosan megteltek különböző tárgyakkal, fogyasztási cikkekkel, a hozzájuk kapcsoló új gyakorlatokkal. Ez az általa „overflow”-nak (túlcsoordulásnak) nevezett jelenség azért fontos, mert lehetőséget kínál a nyugati társadalmak működését meghatározó legfontosabb normák, értékek körüli konfliktusok bemutatására, ezek változását, átalakulását kísérő viták vizsgálatára.⁹

A fogalom több szempontból is találó: egyrészt magában foglalja a modern társadalmak egyik alapvető, a szociológus Zygmunt Bauman által is kiemelt jellemzőjét, az instabilitást, az emberi kapcsolatok törékenységét (Bauman 2000). A Bauman által a *Liquid Modernity* című könyvében a társadalom leírásához al-

kalmazott metaforakészlet a folyadékok jellegzetes tulajdonságait idézi fel: kötések törekenységét, az idő/változás iránti érzékenységüket, képtelenségüket arra, hogy alakjukat önmagukban sokáig megtartsák. De utal Csíkszentmihályi Mihály híres elképzelésére is a flow-ról, a boldogságérzetről (Csíkszentmihályi 2020), amelynek alapja megintcsak a részek közötti kötések gyengesége, amely következtében a „legkisebb stressz” is képes megváltoztatni a részek egymáshoz kapcsolódását.¹⁰ A fogalom előtagja, az „over” pedig a pazarlás, a túlzás, a felesleg elképzelésrendszerét hívja elő, amely nem csupán mechanikai asszociációi miatt érdekes (az egyik területen – pl. a javak kapcsán – megfigyelhető bőség egy másik területen – ld. az emberi kapcsolatok – szűkösséget okoz), hanem azért is, mert számos gazdaság- és társadalomelméletben (Veblen, Bataille) központi helyet foglal el. Az over/under ellentétpár pedig egy határzónára utal, egy folyamatos konfliktusmezőre, amelyek akörül zajlanak, hogy a javak, a tárgyak, a médiumok és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek folyamatos bővülése ellenére kialakítható-e valamilyen egyensúlyi állapot, vagy épp ellenkezőleg, folyamatos töréspontok figyelhetők-e meg.

Az „overflow” megjeleníti a nyugati társadalmakat jellemző bizonytalanságokat és félelmeket, központi helyet foglal el a nyugati társadalmak átalakulásának, változásának értelmezésében. Ezek a félelmek éppúgy eredhetnek a lehetőségek számának hirtelen megnövekedéséből, a döntési helyzetek megsokszorozódásából, mint ahogyan a mérlegeléshez szükséges idő korlátozottságától, a döntési kapacitások elégtelen voltából is. Ugyanakkor az „overflow” megjelenik más összefüggésben is, mint lehetőség, a bőség pozitív kifejeződése, a szűkösségtől való megszabadulás öröme, illetőleg a valamilyen cél elérésére törekvő vágy kulturálisan/gazdaságilag produktív ereje. Morális pánik, disztópikus félelmek az egyik oldalon, a jól-lét, a jótékonykodás, az együttérzés, gondoskodás projektjei a másikon. És még egy kettőséget érdemes itt kiemelni: az „overflow” egyszerre foglal magába egy sokszereplős diskurzust, amely a társadalmi-mediális nyilvánosság számos területén megjelenik, időnként eltűnik, aztán újra felbukkan, illetve egy széles körű praxist, amely tartalmazza a bizonytalansággal való mindennapi megküzdés legkülönbözőbb stratégiáit.

A történeti elemzés jól mutatja az otthonok „túlcsoportulásával” foglalkozó vita sajátos dinamikáját, periodicitását: első megjelenését a hatvanas években, aztán a kilencvenes évekbeli újrafogalmazását, amely egészen napjainkig tart. Számos életmódmozgalom kiindulópontja innen eredeztethető, elég csak a „slow life”, a „zero waste” mozgalmak hátterében álló ideológiákra utalni, amelyek mindegyike a mindennapi élet felgyorsulásának tapasztalatát, az ellenőrizhetetlen túlfogyasztást tekinti a nyugati társadalmak és az egyéni életvezetés egyik alapvető problémájának, s ezekre kíván valamilyen választ megfogalmazni.

Ez az összehasonlító perspektíva sokat segít abban, hogy a nyilvános diskurzusban sokszor heves érzelmeiktől, morális pánikoktól kísért jelenségek igazi fontossága, helyi értéke jobban megítélhető legyen. Mint ahogyan abban is, hogy a társadalomelemzés két területét, a mikro- és makroszintű vizsgálatokat összekapcsolja. Az e területen zajló kutatások mikroperspektívájúak, hiszen azt vizsgálják, hogyan reagálnak az emberek új (média)tárgyak, fogyasztási szokások megjelenésére a saját életvilág horizontján, az otthon falain belül. Ugyanakkor az értelmezés során láthatóvá válik, hogy pontosan e mikroszintű stratégiák elemzése kínál lehetőséget a társadalmi változás folyamatainak megragadására.

■ A kortárs kultúrakutatás, médiaetnográfia olyan kiemelkedő képviselői, mint a napokban elhunyt Hermann Bausinger, kiemelt figyelmet fordítanak arra a folyamatra, ahogyan a különböző médiatechnológiák és tartalmak megjelennek a mindennapi élet keretei között és átalakítják az ottani megszokott cselekvéseket, rutinokat.¹¹ Érdeemes ugyanakkor figyelembe venni, hogy nem egyirányú, determinisztikus folyamatról van szó, a mindennapi élet rendje ugyanis meghatározza az új technológiák helyi értékét. Az otthon „egy olyan gépezetnek tekinthető, amely drasztikusan megváltoztat formát, funkciót és jövőt, például az új média vonatkozásában is. Megrágja és lenyeli az új technológiákat, néhányat azonnal kiköp, mert nem integrálhatók a mindennapi gyakorlatok és szükségletek közé. Másokat megemész, adaptál és megváltoztat. Ezen folyamatok többsége nehezen vehető észre és verbalizálható, mert a változás lassan történik.”¹²

A médiaetnográfiai megközelítés fő vizsgálati terepe pontosan az otthoni („domesztikált”) média megnövekedett szerepéhez, jelentőségének átalakulásához kapcsolódik. Ahhoz a hatvanas években elkezdődött s mindmáig feltartóztatathatatlannul és gyorsuló ütemben zajló folyamathoz, amelynek során az új médiavilág jellegzetes tárgyai beáramlanak az otthonokba, s mindennapos tapasztalattá vált a médiatárgyak diverzifikálódása (vagy konvergenciája), hordozhatóvá válása, miniatürizálódása. A különböző médiatechnológiák¹³ – más tárgyakhoz hasonlóan – megjelennek, felhalmozódnak és láthatatlanná válnak a mindennapi élet keretei között, újfajta tárgy-összeállításokat hoznak létre, maguk is hozzájárulnak az otthon zsúfoltságához. Régi s új médiatechnológiák, a közösségi médiumok gyorsan változó platformjai, videójátékok és a szükséges kiegészítő eszközök kerülnek egymás mellé, alkotnak sajátos összeállításokat. A médiatárgy-együttesek leírására használt, különböző, csak nehezen lefordítható fogalmak – „throwntogetherness”¹⁴, „assemblage”¹⁵ és az „entanglement”¹⁶ – pontosan ezeket a véletlenszerű kapcsolatokat, az esetlegességet, az összekuszáltságot emelik ki. Egy olyan tárgyeagyüttesre utalnak, amely nem rendelkezik szilárd határokkal, egyes elemei helyüket állandóan változtatják, mozgásban vannak. Hiszen a médiatárgyak – a televízió, a mobiltelefon, a számítógép – állandó transzformációkon mennek keresztül, néhány közülük rövid használat után eltűnik (mp3 lejátszó vagy korábban a walkman), vagy újfajta kontextusokba kerülve újabb funkciókra tesznek szert.

A médiatárgyakhoz kapcsolódó gyakorlatok ugyanígy sokfélék lehetnek: az individualizált médiahasználatok elterjedése jelenti az egyik jellegzetes cselekvési formát, míg a multitasking-képesség általánossá válása egy másik, sokat emlegetett gyakorlatot idéz fel. A történeti elemzés jól mutatja ezen – mostanság magától értetődőnek tekintett – képesség kialakulásának lépcsőfokait. Azt a folyamatot, ahogyan az új médiatárgyak megjelenésükkor, az első használatbavételük során a figyelem maximális koncentrációját követelik meg, majd fokozatosan – egy tanulási (rutinná válási) folyamat során – kialakulnak a figyelemmegosztás s ezzel a különböző médiumok egyidejű használatának különböző technikái. Ugyanakkor a multitasking képessége nem egyenlő a különböző médiahasználatok problémamentes összehangolásával, inkább érzelmekkel telített, kulturális és morális viták kapcsolódnak hozzá az otthon falai között. S ezek a viták legtöbbször arról szólnak, milyen aktivitások, milyen (médiahasználati)

gyakorlatok kombinálhatók egymással problémamentesen egy adott időpontban, s melyek azok, amelyek soha nem végezhetőek együttesen.

A médiaetnográfia alapvetéseit a fentieket figyelembe véve két ponton érdemes továbbgondolni. Az egyik a médiatárgyakhoz kapcsolódó érzelmek hangsúlyozása, vagyis a mindennapi élet emocionális aspektusának figyelembevétele.¹⁷ Ugyanis nemcsak használati és médiatárgyakkal telnek meg az otthonok, hanem az új tárgyakhoz kapcsolódó újfajta gyakorlatokkal és érzelmekkel is. Sértődéssel, amikor az élet megkönnyítésére vásárolt médiatárgyak elrejtőznek, vagy megtagadják a munkát, esetleg működésük kiismerhetetlen marad a felhasználók előtt. Büntudattal, rossz lelkiismerettel az otthonok újfajta rendetlensége, látszólagos kaotikussága miatt, értetlenkedéssel, hogy a tárgyak és aktivitások ellenőrizhetetlen beáramlását nem tudják kezelni az ellenőrzés, a rend hagyományos technikái.

Időnként ezek az érzelmek nyilvános diskurzusokban és különböző médiumokban lefolytatott heves vitákban artikulálódnak arról, mit lehet tenni az otthonok „túlcsordulása”, a (média)tárgyak egyre gyorsabb sebességű beáramlása ellen. A megsértődésen, a büntudaton, az ignoráláson túl milyen lehetőségek léteznek a mindennapi élet megszokott, jól kialakított rendjének visszaállítására? Milyen individuális és kollektív „megküzdési” folyamatokra van szükség a különböző háztartásokban, hogyan lehetséges újfajta skilleket kialakítani e helyzet kezelésére, hogy képesek legyünk többet fogyasztani, több információt feldolgozni, több feladatot koordinálni? A médiaetnográfiai kutatások több olyan technikát bemutatnak, amelyeket a mindennapi élet szituációiban az otthonok „túlcsordulásának” menedzselésére használnak. Ezek közé tartozik a tervezés – amely további altevékenységekre (így a teendők feldarabolása, súlyozása, leegyszerűsítése stb.) bontható –, a rutinok kiépítésére való törekvés, a repetitívitás kihasználása vagy egyszerűen a túlcsordulással való együttélés tudomásulvétele.

A médiaetnográfia másik jelentős hozzájárulása a kortárs médiakutatáshoz a médiumok szerepéhez kapcsolódik, ahhoz amelyet az otthon morális rendjének előállítása során játszanak. Bruno Latour szimmetrikus antropológiájához (Latour 1999), illetőleg az actor/network theoryhoz kapcsolódva láthatóvá válik az a folyamat, melynek során a médiatárgyak kilépnek passzív tárgyszerepükből, és aktorokként kezdenek viselkedni. Segítséget kínálnak a rendetlenséget, nehézséget okozó „overflow” problémával való megküzdéshez, aktív szerepet játszanak az otthon megszervezésében, lehetővé teszik különböző rutinok, újfajta normák kiépítését, a rendezett otthon létrehozását.

Merthogy létezik egy ilyen elérendő állapot, arról többek között a lakberendezési újságok, áruház-katalógusok tudósítanak bennünket. Ezek képei és leírásai valójában nem mások, mint különböző utópiák a talán soha nem megvalósult, de elérendő „tökéletes” otthonról. Sehol egy felesleges tárgy, sehol egy véletlenül otthelyezett eszköz, esetlegesen kialakult tárgyegyüttes, az otthon minden szegletében rendezettség és tervezettség uralkodik. És ugyanezek a lapok – természetesen – be is mutatják e cél eléréséhez vezető, legkorszerűbb utakat: legyenek ezek ún. „intelligens” tárolási rendszerek vagy éppen ún. „kiokosított” médiumok. Egy dologban mindenképpen közösek, az új mediális/digitális infrastruktúra aktív szerepet játszik az otthon vágyott rendjének megteremtésében.

Így értékelődik át az otthoni médiarendszerek jelentősége, a nyilvános vitákban a minden baj legfőbb okának tekintett média, a mediális infrastruktúra egy csapásra az otthoni élet újraszervezésének aktív ügynökeként, a mindennapi

gyakorlatok egyensúlyának fenntartójaként jelenik meg. Vagy kicsit általánosabban és visszautalva a korábban mondottakra: jól látható az a mód, ahogyan az otthonokban az emberek, a tárgyak és a technológiák (latouri értelemben vett) aktorokká válnak, s részt vesznek a „túlfolyás”, túlcsondulás elleni megküzdési folyamataiban.

Az otthon morális rendje és a koronavírus-járvány

■ Az otthonok szerepe és jelentősége az elmúlt időszakban különösen felértékelődött, összefüggésben a koronavírus-járvánnyal és az ahhoz kapcsolódó különböző járványügyi előírásokkal, tiltásokkal. A 2020 tavaszán bevezetett különböző állami intézkedések – a társadalmi távolságtartás szabályainak bevezetése – következtében, a kijárási tilalom idején az otthon a mindennapi élet legalapvetőbb helyszínévé vált. Nagyon ritka, hogy egy fizikai tér olyan kizárólagos jelentőségre tegyen szert, mint ahogyan ez ebben az időszakban történt. Az otthonok váltak a társas kapcsolatok legfontosabb színtereivé: a munka, a szabadidő, a gyereknevelés, a szórakozás, az információszerzés tevékenységei újfajta módon, sokszor konfliktusgazdag formában kerültek egymás mellé.

Mindez egyértelműen az „overflow”-nak nevezett jelenség egy új, rendkívüli szintjét is jelentette. Jól megfigyelhetők voltak a járványidőszak alatt az otthonok telítődésének különböző szakaszai.¹⁸ A járványügyi intézkedések bevezetésekor elsősorban a tartós élelmiszerek, bizonyos fogyasztási cikkek felhalmozása volt jellemző, illetőleg ezzel párhuzamosan gyors ütemben beszerzésre kerültek a munkavégzéshez, a tanuláshoz, a szabadidő eltöltéséhez szükséges médiatárgyak is. A laptopok, okostelefonok, tabletek, a munkavégzésre, tanulásra, szórakozásra, informálódásra és kapcsolattartásra használható különböző médiatárgyak szerepe felértékelődött, az otthoni médiaeszközök a családi kommunikáció kitüntetett témáivá váltak. Minél nehezebb társadalmi körülmények között élt egy család, annál inkább dominálta az otthoni közbeszédet a médiaeszközökről való egyeztetés. Ki, mikor és mennyi ideig férhet hozzá a rendelkezésre álló – sok esetben szűkös – eszközökhöz. A középosztálybeli családok esetében máshogy tematizálódott ez a probléma, ebben a társadalmi közegben inkább a médiaeszközhöz kapcsolódó értékelések álltak a családi beszélgetések középpontjában. Elég jó-e az adott eszköz? Nem kellene-e más, jobb, esetleg több, hogy a mindennapi élet megszokott rendje továbbra is fenntartható legyen?

A legfeltűnőbb jelenség azonban az volt, hogy az otthonokat valósággal elözönlötték és a mindennapi cselekvéseket is dominálták az új, korábban csak mellékes, kiegészítő szerepet játszó médiaplatformok, felborítva ezzel a médiahasználat korábban, szervezeten kialakult rendjét. Az otthonok telítődtek különböző médiaplatformokon, gyakran párhuzamosan zajló médiahasználati gyakorlatokkal: új platformok, streaming-szolgáltatások neveit (ZOOM, Google Classroom, Microsoft Teams stb.) és használati szabályait kellett gyorsan elsajátítani, amelyek aztán az otthoni mindennapok szilárd alapelemei lettek. A közösségi médiaplatformok is új, a lockdownnal való megküzdéshez szükséges funkciókat építettek ki, mint ahogyan az új médiumok kínáltak olyan adatújságíráson alapuló, folyamatosan frissülő monitoringrendszereket, amelyek révén friss adatokhoz, hírekhez lehetett jutni a járvány kiterjedéséről, várható lefolyásáról. Sokszor második otthonként működtek ezek a médiaplatformok, a hozzájuk kapcsolódó értékelések egy része arról szólt, mennyire lakályosak, otthonosak,

kézreállók és megbízhatók, ki, hogyan képes belakni őket, saját képére formálni: jobb/rosszabb albéretek, tágas házak, szűkös kényszerlakások. Érzelmeket váltottak ki – voltak sértődötten félretolt, ingerülten/bűntudattal elhagyott platformok –, viszonyrendszerek alakultak ki hozzájuk kapcsolódva. A családtagok számára megjelent egy új világ. Ez egyszerre volt egy problématerület, amelyvel ugyanakkor közösen kellett megbirkózni, egy személyre szabható eszköz-készlet, amely segített a felborult mindennapi élet újrastrukturálásában.

Ez utóbbi már azért is fontos volt, mert a járvány és a korlátozó intézkedések által megteremtett új helyzetben megjelentek különböző, sokszor egészen végletes emóciók is – felerősödtek a bizonytalan jövőtől való félelmek, konfliktusok alakultak ki az otthoni térhasználat új szabályainak kialakítása körül. A konfliktusok, az emóciók sokszor pontosan a médiatárgyakhoz, médiahasználati gyakorlatokhoz kapcsolódtak, s felerősítették az otthon mikrokörnyezetében már korábban is jelen lévő hatalmi egyenlőtlenségeket, sőt újabb – elsősorban az egyenlőtlen nemi szerepekhez kapcsolódó – konfliktuszónák is megjelentek. Egy teljesen új *mediascape* jött létre a járvány ideje alatt, ahol új megküzdési stratégiákra, az otthon morális ökonómiájának átalakítására volt szükség, számos külső tényező által determinálva.

Összefoglalás

■ Jelen tanulmány a kulturális antropológia, a kulturális geográfia és a média-etnográfia elméleteinek és módszereinek felhasználásával arra tett kísérletet, hogy az *affect turn* néhány kérdésfelvetését bemutassa az otthon társadalmi-földrajzi tere vonatkozásában. Elsősorban Orvar Löfgren és David Morley elképzeléseihez kapcsolódva részletesen tárgyalta a médiumok, az otthonok és a mindennapi élet közötti bonyolult viszonyrendszereket, a médiumok „domesztikálásának”, a mindennapi élet mediális átalakításának folyamatát. A tanulmány második felében ezt a fogalmi és módszertani keretet a koronajárvány társadalmi-kulturális következményeinek, az otthon szférája átalakulásának elemzéséhez használtuk fel.

■ JEGYZETEK

1. A tanulmány elméleti háttérét a kultúrakutatás klasszikus és viszonylag jól ismert megközelítései jelentik. Így támaszkodik Georg Simmel „hálaról” (*Dankbarkeit*) szülő, 1907-ben megjelent rövid „szociológiai kísérletére” (Georg Simmel: *Dankbarkeit. Ein soziologischer Versuch*. In: Heinz-Jürgen Dahme és Otthein Rammstedt (szerk.): *Schriften zur Soziologie. Eine Auswahl*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1983. 210–220.), Raymond Williams „érzés-struktúra” fogalmára (Raymond Williams: *A kultúra elemzése*. Ford. Pásztor Péter. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 2003. 33–40.), Edward P. Thompson „morális ökonómia” koncepciójára (Edward P. Thompson: *Az angol munkásosztály születése*. Ford. Andor Mihály. Osiris, Bp., 2007), Roger Silverstone „médiapolisz” felfogására (Roger Silverstone: *Médiaerkölcs. A médiapolisz felemelkedése*. Ford. Kerényi Szabina. Napvilág, Bp., 2010).

2. Williams: i. m. 37.

3. Lásd például Rainer Mühlhoff – Anja Breljak – Jan Slaby (szerk.): *Affekt Macht Netz. Auf dem Weg zu einer Sozialtheorie der Digitalen Gesellschaft*. Transcript, Bielefeld, 2019. Egész sor könyv, publikáció kínál az utóbbi évtizedben új és érdekes perspektívákat az érzelmek társadalmi-kulturális szerepének tanulmányozásához, ezeket jól összefoglalja a színháztudománnyal foglalkozó Melissa Gregg és Gregory J Seigworth szerkesztésében 2010-ben megjelent *The Affect Theory Reader* című kötet (Melissa Gregg – Gregory Seigworth: *The Affective Theory Reader*. Durham, 2010).

4. Ben Anderson – Paul Harrison: *Taking Place. Non-Representational Theories*. Burlington, Ashgate, 2010; Nigel Thrift: *Non-Representational Theory. Space, Politics, Affect*. Routledge, Milton Park, Abingdon, Oxon, 2008.

5. Margaret Wetherell: Tears, bubbles and disappointment: New approaches for the analysis of affective-discursive practices: a commentary on 'Researching the Psychosocial'. *Qualitative Research in Psychology* 2015. 12. 1. 83–90, 85.

6. Jonas Frykman – Maja Frykman (szerk.): *Sensitive Objects*. Lund, Nordic Academic Press, 2016; Tim Ingold: *Being alive: essays on movement, knowledge and description*. Routledge, 2011.
7. Jó példát kínál mindehhez a kortárs médiakutatás egyik markáns, a birminghami iskolához tartozó David Morley köré szerveződő irányzata is, amely az otthon szerepét és jelentőségét a médiaelsajátítás és -használat kapcsán vizsgálja: David Morley – Roger Silverstone: *Domestic Communication – Technologies and Meanings*. Media Culture Society 1990. 9. 3. 31–55.
8. Mary Douglas (The Idea of a Home: A Kind of Space. *Social Research* 1991. 58. 1. 287–307) az angol társadalomtörténész, Edward P. Thompson egy régi elképzelését elevenítette fel a társadalmi rend alapjául szolgáló morális ökonómiáról.
9. Barbara Czarniawska – Orvar Löfgren (szerk.): *Managing Overflow in Affluent Societies*. Routledge, New York, 2012.
10. Zygmunt Bauman: *Liquid Modernity*. Cambridge, Polity, 2000; Csíkszentmihályi Mihály: *Flow – Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai, Bp., 2020.
11. Erről bővebben: Sziájtó Zsolt: *Irányzatok és korszakok a médiaetnográfia kutatásában*. Replika 2015. 90–91. 13–25.
12. Orvar Löfgren: The Black Box of Everyday Life. Entanglements of Stuff, Affects, and Activities. *Cultural Analysis. An Interdisciplinary Forum on Folklore and Popular Culture*. 2014. 13. 77–98. 82.
13. Löfgren meglehetősen tágan értelmezi ezt a fogalmat, ide sorolja a különböző médiaplatformokat, médiatermékeket, médiatárgyakat a sárga post-it-től egészen a számítógépekig.
14. A fogalmat a geográfus Doreen Massey használja egy 2005-ben megjelent könyvében a városi térrel foglalkozó elemzésében, annak leírására, ahogyan a tárgyak, emberek, érzések, szenibilitások vagy aktivitások közösen léteznek (Doreen Massey: *For Space*. Sage, London, 2005).
15. Gilles Deleuze nevezi *assemblage*-nak azokat a központ nélküli rendszereket, amelyek minden irányban nyitottak, és elemeik kapcsolatban vannak egymással (Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Rizóma*. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla – Szamosi Gertrud – Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 70–86.
16. Tim Ingold antropológus használja az *entanglement* fogalmát korábban említett művében annak leírására, ahogyan az emberek és a tárgyak, illetve a tárgyak összességei kapcsolatba kerülnek egymással.
17. Ennek a kérdésnek hosszú, itt nem részletezhető antropológiai előtörténete van, amivel kapcsolatban elég csak a rituális alkalmak, rítusok tanulmányozására utalnunk.
18. 2020 őszén a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék részt vett egy a T-Tudok Tudásmenedzsment és Oktatókutató Központ Zrt. által irányított, a fiatalok és a szülők eltérő médiahasználatát összehasonlító empirikus médiakutatásban. Ez a többszereplős projekt nemzetközi sztenderdnek tekinthető, a médiakutató Sonja Livingstone által irányított Global Kids kutatás módszertanát és kutatási eszközeit használta. A kutatást egy meglehetősen kiterjedt fókuszcsoporthoz lekerdezés alapozta meg az ország három különböző területén, amelynek tényleges megvalósítása pontosan egybeesett a márciusban kihirdetett kijárási korlátozással. Jelen fejezet megállapításai ezen fókuszcsoporthoz vizsgálat eredményein alapulnak. (Bővebben lásd Németh Szilvia – Rajnai Richárd – Cziboly Ádám – Bethlenfalvy Ádám: *A karanténoktatás tapasztalatai szegregátumban és azon kívül*. Iskolakultúra 2021. 31. 6. 17–34.)

